

KIS-749 – Hannah Arendt ha keal an niñvañ

(GE – 14 03 02)

Hannah ARENDT (1906-1975), devezourez yuzev alaman bet ganet e Hannover, he doe da vistri war ar brederouriezh HUSSERL, HEIDEGGER, a voe ivez he mignon, BULTMANN ha JASPERS. E 1933 e tivroas da Frañs hag e 1941 d'ar Stadoù Unanet ma teuas da geodedourez amerikan. Mar boe deskadez da HEIDEGGER avat, ne voe ket diskiblez dezhañ¹.

A bouez eo kemer un alberz eus an emzalc'h kemplezh a voe hini ARENDT e-keñver HEIDEGGER. He levr kentañ, *Orinoù an hollredioriezh*², a verk endeo pegen pell e oa aet he savlec'h politikel diouzh hini he mestr. E berr, el levr “*e tezrann an hollredioriezh evel ur « rizh nevez a renad », andireadus da furmoù hengounel ar mac'homerezh politikel ha doareet gant dilez al lezenn devoudel e gounid ur saveleñn a 'l loc'h, o kandreizhañ dispeuzadur ar renkadoù hag ar gouennoù « kondaonet » dre bennaenn gant an natur hag an istor. Alese ar sponterezh dezvel, anien ar renad, pennaenn n'eo ket an niñv met al loc'h. An den nevez dedaolet gant ar renad hollredior n'eo ket ar baraneg, met an den rummel o werc'hennañ ar spesad hep mui, hep gouzrec'helezh, kentod na meno ; ar gevredigezh nevez zo unan hep kounerezh, anezhi un dazadur hiniennoù keveskemmadus hep perzhourelezh, hep galloud*³”. Hevelep drouziwezh

¹ War se, lenn Jacques TAMINIAUX, “Arendt, disciple de Heidegger ?”, *Études Phénoménologiques (É.P.)*, n° 2, 1985, pp. 111-136.

² *The Origins of Totalitarianism*, 1951.

³ “Elle analyse le totalitarisme comme un « nouveau type de régime », irréductible aux formes traditionnelles d'oppression politique et caractérisé par la substitution à la loi positive d'une loi de mouvement naturelle, propre à justifier l'extermination des classes ou des races théoriquement « condamnées » par la nature et l'histoire. De là la terreur légale, essence du régime, principe non pas d'action, mais de mouvement. L'homme nouveau produit par le régime totalitaire, ce n'est point le fanatique, c'est l'homme générique, le simple représentant de l'espèce, dépourvu de subjectivité, d'initiative et d'opinion ; la société nouvelle est une société privée de mémoire, agrégat d'individus interchangeables, sans appartenance et sans pouvoir” (diverrad diwar *Encycl. Univ.*, Thesaurus Index *, p. 178).

eus ar goustiañs, hevelep steuzidigezh eus skiant ar werc'helezh a sav, gouez da ARENDT, da duginadur an talvoudoù c'hoarvezet gant frankizadur politikel ar vourc'hizelezh¹.

Koulskoude, daoust d'an islonk a oa etre savlec'hiadur ARENDT ha hini HEIDEGGER, ne droc'has hi nepred dioutañ, pezh na viras ket outi a arzaelañ realezh politikel he mestr. Azonus eo er c'heñver-se an destenn a savas e bri dezhañ evit e eikontvet deiz ha bloaz² : “Martin Heidegger a zeske dimp devezout hag an edmeg brasañ zo dleet dezhañ evit bezañ graet eus an devezout e angerzh hag e annez.” Ar veuleudi ne oa ket dister, hogen e nep lec'h en he briadenn ne rae ARENDT anv eus doazhadur HEIDEGGER, n'eo ket pa venne dianaout an avel c'halloudek a nevezadur en doa c'hwezhet er brederouriezh, met pa na c'halle ket na venegiñ skorted an kez doazhadur deuet anat, ent dramaek, e rezh dallentez politikel an doazhadour. Displegañ a ra kantredennoù HEIDEGGER evel an disoc'h n'eo ket eus un namm e neuzid an hinienn, met eus ar riskl enlenat da aoz an devezourion.

“An devezour, an hini a zo bet saezhet gant an eston neket dirak an dreistordinal met a-dal d'ar pep kennevinañ, neket evit e dreñ e gouizadur met evit ober anezhañ e anc'hloaz hag e annez, hennezh, a arbouez ARENDT, en deus emdennet eus ar bed ha ne drig mui e chomadurioù an dud. Ar chom er bed avat eo pezh a ampleg an niñvañ kendehebel ha liesel. Gourzhebek eo enta an devezout, en e henn, d'an niñvañ ha dre se d'ar c'halloudezh spered a zo diazez an niñvañ, eleze d'ar mennout evel gouested da embreger un dra bennak nevez. Gourzhebek eo d'an niñvañ, rak dre anien e tugin keñver an nes hag ar pell evel ma ren er bed a verzhomp a-gevret. An nes er merzhout a ya d'ar pell en devezout. [...] Ar mennout [...] n'eo e nep doare ar pezh a vag an devezout, met ar pezh en drast, rak en e zonañ e c'hoarvez an devezout eus al « lezel da vout³ » ha diwar se eus ar « mennout a 'n anvennout⁴ ». Met dres pa 'z eo ar bed boutin al lec'h end-eeun ma eztaol ARENDT he briadenn, ne c'hell ket tremen hep merkañ e rank tuginadur an nes hag ar pell gwezhiet gant an devezout « bezañ dizleet diwar-bouez un emdenn diouzh bed an traoù denel ha ne vez nepred splannoc'h ar bellidigezh-se eget pa vez an devezout o tarvestiñ an kez traoù adalek e gilvac'h habask ». Gant gerioù

¹ Sl. “TUGINADUR AN DAVEDELEZH”, KIS-544, La-11, pp. 273 hh. A-zivout ar “redennoù prederel ha politikel hollrediour” en hon c'hevredigezh, sl. KIS-717, La-14, pp. 159 hh.

² Hannah ARENDT, “Martin Heidegger ist achtzig Jahre alt”, *Merkur* 10, 1969.

³ Sl. “SEINLASSEN DER DINGE”, KIS-587, La-12, pp. 160 hh.

⁴ A-zivout ar “mennerezh anvenn” e domani an oberenn, sl. KIS-524, La-11, p. 130.

all, an devezout ne oufe bezañ mesket gant ar barn, rak ar barn ne dugin ket ar bed boutin dre ma chom annezet ennañ, na pa bellafe dioutañ ur wech an amzer evit priziañ e amparoù. Gant gerioù all c'hoazh, seul daeroc'h ma vez anc'hloaz an devezout, seul zalloc'h e riskl an devezout bezañ pa guita annez an devezout evit dont da ved boutin an traoù denel — test da se PLATON e Sirakuze a-raok HEIDEGGER e Freiburg e 1933. Muioc'h c'hoazh, seul greñvoc'h an kez anc'hloaz, seul vrasoc'h ar riskl eviti, pa guita he annez, da dreiñ e tiranterezh. Lennomp ARENDT : « Ni hag hon eus c'hoant enoriñ an devezourion, ha ni oc'h annezañ e kreiz ar bed, ne c'hellomp ket na gavout sebezus ha marteze hegas, e voe PLATON ha HEIDEGGER, pa zeujont tre en aferioù denel, o klask repu e skeud an diranted hag ar Führer. Kement-se ne ve ket da arzodiñ da amveziadoù an oadvezh ha nebeutoc'h c'hoazh d'ur pleg eus an neuzid, met kentoc'h d'ar pezh a ra ar Frañsizion an déformation professionnelle anezhañ. Rak an tech d'an dirantelezh a c'haller dienaar ent derc'hek e kalz devezourion vras (an nemedenn heverk eo KANT). Ha ma n'eo ket dienadus an tued-se er pezh a rejont, eo peogwir e oa nebeut kaer hepken anezho prest da vont en tu all da « c'halloudezh an eston rak an eeun » ha da « zarbenn an kez eston evel o annez ».» Ne oufed ket lavarout sklaeroc'h ez eo dres p'en doa graet eus an devezout e annez nemetañ ne c'halle ket HEIDEGGER c'hoari roll ur mestr devezout evit ARENDT endra oa hi oc'h anaout diwar he c'houst priz un annez gwall zisheñvel, ar bed boutin. Ha mar kevarc'h KANT diwar vont evel an nemedenn vras, ez eo dre ma ouezas neket hepken, a-raok HEIDEGGER, diforc'hiñ anaout ha devezout, met, ouzhpenn, naouaat d'ar mennout ar ouested da zeraouiñ un dra bennak nevez, hag ivez ha dreist-holl dre ma ouezas handizhañ dre an div c'halloudezh-se un trede gouestlet en he fezh da draoù ar bed boutin, anezhi galloudezh dassellus ar barn, an hini end-eeun a vankas kement da HEIDEGGER e 1933 ha na atizas nepred marteze e zarvesterezh estreget en amboaz an devezout pur.»

“Le penseur, celui qui a été saisi par l'étonnement non devant l'extraordinaire mais face au plus familier, et non pour le muer en savoir mais pour en faire son pathos et sa demeure, celui-là, insiste ARENDT, s'est donc retiré du monde et ne réside plus dans les habitations des hommes. Or l'habitat du monde est ce dont se soutient l'action interlocutoire et plurale. L'activité de penser, comme telle, est donc antinomique de l'agir et aussi de la faculté de l'esprit qui fonde celui-ci, à savoir la volonté d'entreprendre quelque chose de nouveau. Antinomique de l'agir, car par nature elle inverse la relation du proche et du lointain qui prévalait dans le monde perçu en commun. Dans la perspective du

penser, ce qui était proche à la perception s'inverse en lointain. [...] La volonté [...] n'est nullement ce qui nourrit le penser, mais ce qui le détruit, car au plus profond il consiste à « laisser-être » et dès lors à « vouloir ne pas vouloir¹ ». Mais justement parce que le lieu d'où s'exprime son hommage reste le monde commun, ARENDT ne peut manquer de relever que l'inversion du proche et du lointain opérée par l'activité de penser « se paie toujours d'un retrait par rapport au monde des affaires humaines, et (que) cet éloignement n'est jamais plus manifeste que lorsque la pensée médite ces affaires dans la tranquillité recluse qui lui est propre² ». Autrement dit, l'activité de penser ne saurait se confondre avec celle de juger, qui, elle, n'inverse pas le monde commun car elle y garde sa demeure, même si elle s'en écarte provisoirement pour en chercher la mesure. Autrement dit encore, plus intense est le pathos du penser, plus aveugle risque d'être le penseur lorsqu'il échange la demeure de cette activité pour le monde commun des affaires humaines — de quoi Platon fut l'exemple à Syracuse avant Heidegger à Fribourg en 1933. Davantage, plus fort est ce pathos, plus il court le risque, lorsqu'il quitte sa demeure, de se traduire en tyrannie. Lisons Arendt : « Nous qui souhaitons honorer les penseurs, *même si notre résidence se trouve au milieu du monde*, nous ne pouvons manquer de trouver frappant et peut-être exaspérant que Platon et Heidegger, lorsqu'ils firent leur entrée dans les affaires humaines, cherchèrent refuge auprès des tyrans et des fùhrers. Ceci ne devrait pas être imputé aux circonstances des époques et encore moins à une préformation du caractère, mais plutôt à ce que les Français appellent *déformation professionnelle*. Car l'attrait vers le tyrannique peut être démontré théoriquement chez beaucoup de grands penseurs (Kant est la grande exception). Et si cette tendance n'est pas démontrable dans ce qu'ils firent, c'est seulement parce que très peu parmi eux étaient prêts à aller au delà de « la faculté de s'étonner devant le simple » et à « accepter cet étonnement comme leur demeure »³ » On ne saurait dire avec plus de clarté que c'est précisément parce qu'il avait fait de la pensée sa demeure exclusive tandis qu'Arendt apprenait à ses dépens le prix d'une toute autre demeure, le monde commun, que Heidegger ne pouvait lui tenir lieu de maître à penser. Et si Kant est salué par elle au passage comme la grande exception, c'est pour avoir su non seulement

¹ Martin HEIDEGGER, *Sein und Zeit*, pp. 32 hh. ; Hannah ARENDT, *id.*, *ibid.*, p. 902.

² Hannah ARENDT, *id.*, *ibid.*, p. 900.

³ Hannah ARENDT, *id.*, *ibid.*, p. 902.

distinguer, avant Heidegger, connaître et penser, mais en outre reconnaître à la volonté la capacité de commencer quelque chose de nouveau, et enfin et surtout médiatiser ces deux facultés dans une troisième toute entière adonnée aux choses du monde commun, cette faculté réfléchissante de juger, qui fit tant défaut à Heidegger en 1933, et qui, jamais peut-être, ne sollicita sa méditation autrement que dans la visée du pur penser¹.”

Ezhomm oa eus an hir a ennotenn-mañ evit savlec'hiañ Hannah ARENDT e glennadur preder an 20t kantved — hag ivez degas ur bann goulou nevez war un argraf hon angorzh a-dost : atebegezh politikel an dezevoud, an arzour, ar yezhour. An digoradur eo ivez d'un denesadenn a garfen ober ouzh torkad ar mennozioù a zisklerie ARENDT en dro d'an niñv — ar realezh er bed boutin na c'hell den, ha pa ve prederour, tremen hebiou dezhi. Soliañ a rin war he darlizhenn : *Labourat, oberiañ, niñvañ*².

Deraouiñ a ra ar gomzidigezh dre ar meneg eus daou geal bet kevenebet gant ar C'hresianed hag adkemeret gant ar gristenion : ar vuhez arvestat (*vita contemplativa*) hag ar vuhez wezhiat (*vita activa*) — daouad hemañ, a verk ARENDT, a voe savelet gant an arvestiaded o unan : diouzh o intent eo pal ar gwezhierzh diogeliñ habasketed an arvesterezh. Ha hi tresañ un hanezadur. Hervez ar meno rakprederouriel, ac'hoel rakplatonek, edo an emell politikel, trevnerezh ar *povli*“, an niñvañ (*the action*) ar mod gwezhiañ uhelañ. Ar brederourion a ziazezas un urzhaz nevez ma edo an arvestiñ (ar prederouriañ) e krec'h hag, e diarsell an arvestiñ, e oa ar sevel oberenn ar gwezhiañ uhelañ. Al labour a chome e traoñ ar skeul. Evit ar politikerezh a zlee kemer skouer diouzh ar sevel oberenn : e roll oa diazezañ lezennoù divrall an *oberiañ* Stadoù, a natur gant ar reolennoù en deus ar munuzer da heuliañ evit frammañ un daol pe ur gador. Eilpennet e voe an urzhaz en oadvezh modern : stagañ a raed da veurekaat al labour ; koulskoude, dre “labour”, Adam SMITH, LOCKE pe MARX a intende al labour hael, *kenderc'hat*, ha n'eo ket ar gwezhiennoù meveliat, anperzhok, amkanet da bourchas madoù beveziñ. MARX a venn deveizañ al labour diouzh patrom ar sevel oberenn — adarre diwar-goust an niñv, ar gwezhierzh politikel. Hemañ a baouezer a sellout evel diazezezh al lezennoù divrall amkanet da *oberiañ* ar Stad evel ma 'z eo amkanet reolennoù an dornwezhour da oberiañ an arrebeuri. Diwar neuze ez eo pal an

¹ Jacques TAMINIAUX, id., *ibid.*, pp. 132-134.

² *Labor, Work, Action*, darlizhenn roet gant Hannah ARENDT e 1957 moarvat ha chomet diembann. Miret eo an dornskrid anezhi e Library of Congress, Washington. E 'm c'herz emañ troidigezh Danielle LORIES : “Travail, œuvre, action”, *É.P.*, n° 2, 1985, pp. 3–26.

niñv “oberiañ” an *istor* — VICO an hini kentañ a reas gant an droienn — ar gevredigezh hep renkad o vezañ finvez an “oberier” istor evel ma 'z eo an daol “finvez” ar munuzer.

LABOURAT

Hannah ARENDT a ginnig distreiñ da vezadur rakprederouriel gwezhioù ar vuhez. Dianaout a ra enta an urzhaz pennleinet gant ar vuhez arvestat, o heuliañ e se ar brederourion vodern, ha lakaat an niñvañ e krec'h he urzhaz a-us d'an oberiañ ha d'al labourat. Kemm a laka etre an daou-mañ diwezhañ — kemm divoas, emezi, pa astenner hiziv an termen labour d'an holl wezhioù denel, pa gomzer diouzh un tu a labour douar, a labour diouzh ar stlej, diouzh an tu all eus labour ar c'hefredour, an arzour, ar prederour. Evit ARENDT ez eo ar retvez dezverk al labour : al labour zo un astenn hep mui eus ar gwezhioù bevedel.

“Labourat zo ur gwezhiañ o klotañ gant argerzhioù bevedel hon c'horf, bez' ez eo, evel ma lavare MARX yaouank, ar c'hennevid etre an den hag an natur, mod denel ar c'hennevid boutin etrezomp hag an holl vevion. Hag o vezañ ma 'z eo kelc'htroek hevelep argerzh bevedel, evitañ d'hon c'has, hervez un treug eeunregek war ziskar, eus hon ganedigezh d'hon marv, e rank gwezh al labour e unan heuliañ kor ar beved, ar gelc'htro eus arc'hwelioù hon c'horf, pezh a dalvez ne zisoc'h nepred gwezh al labour gant ur finvez keit ma pad ar vuhez ; arreadek dibenndermen eo. E kemm ouzh ar sevel oberenn, a ziraez e finvez kerkent ma 'z eo an draezenn echu ha prest da gemer he flas e bed boutin an traoù hag an traezoù, e vez al labour o c'hwelañ¹ hep ehan er c'helc'h erskrivet dezhañ gant ar bevedeg, hag ar bre hag ar boan stag outañ ne baouezont nemet en dibenn, eleze gant marv ar bevedeg hiniennel.

“Gant gerioù all, dre al labour e kenderc'her madoù beveziñ ; labourat ha beveziñ n'int nemet daou lankad eus kor arreat ar beved. [...] E kemm ouzh ar gwezhioù denel all, emañ al labour dindan ren ar retvez, ar « retvez goustaliñ », evel ma voaze lavarout LOCKE, « ar retvez peurbadus gourlakaet gant an natur », gouez da MARX. E se, pal gwirion an dispac'h evit MARX ne oa ket hepken dishualañ ar renkadoù labourer, met dishualañ mab den diouzh al labour. Rak « rouantelezh ar frankiz ne zeraou nemet e-lec'h ma echu al labour rediet gant an diouer » ha gant destrizh « ezhommoù ar c'horf ». Hag an kez dishualañ, evel ma ouzomp

¹ Merkomp ez eo Br. *c'hwel* damheñvelster da Br. *labour*. E degouezhioù 'zo e c'hallfed kemer Br. *c'hwel* evel kevatal da SzAm. *labor* er ster resis a ro ARENDT dezhañ.

bremañ, e kement ma 'z eo gallus, ne c'hoarvez ket e rezh an dishualañ politikel — kevataliezh an holl renkadoù a geodedourion — met bennozh d'ar c'halvezerezh.”

Hannah ARENDT a gloz he arhebad gant un nebeut evezhiadennoù. Houmañ da gentañ, ma tiskouez ar pelladur a venn merkañ diouzh MARX : dre ma 'z eo lodek al labour e breoù hag e poanioù ar bevañ ez eo ivez lodek e boz ar bezañ bev — hag eno ez adkaver ur roud a speredegzh yuzev ; mont a ra betek ober anv eus “bennozh ha levenez al labour¹”. An dud, dre o ijinadennoù hag an darempredoù a zalc'hont kenetrezo diwar-bouez ar gomz hag an ober, zo aozerion ar c'halvezad a c'halver ar bed evit e ziforc'hiñ diouzh an natur ha, rak se, an dud n'int ket beziadoù naturel. Koulskoude, dre al labour e perzhiont e kelc'hro an natur, “etre frouezhiñ ha beveziñ, etre loes ha paouez, hervez ar reoliegezh eürus ha dibal a zo hini an noz hag an deiz, ar bevañ hag ar mervel. Ar c'hopraddenn eus ar bre hag ar boan, ha pa na lezfe netra war he lerc'h, n'eus stumm eurvad ebet a ve gwerc'hekoc'h, dalc'hekoc'h egeti. Gopraddenn an hini a c'hoarias e roll « er bre hag er boan » zo e strujusted an natur, er fiziañs habask en deus da barzhiañ c'hoazh en natur da zont dre e vugale ha bugale e vugale²”. ARENDT a lak e kemm “bennozh ar vuhez a-bezh, enlenat d'al labour” hag ar barr levenez dibad dre ret o tont da heul ar sevel oberenn. Adkavout a ra MARX avat pa ziskuilh an torfed ez eo displetaat al labour dre e dreiñ en un araez da gorvoiñ mab den ha d'e sklavaat.

OBERIAÑ

En “ober hon daouarn”, diforc'h diouzh “labour hon c'horfoù” — ARENDT a adkemer aze geriennoù LOCKE —, emañ andon diheskus an traezoù a ya d'ober ar c'halvezad denel, ar bed ma vevomp. N'eus mui anv a vadoù beveziñ met a draezoù arver, a draolioù : traoliañ n'eo ket beveziñ, met uzañ, dispenn dre hirarver. Dre forzh dougen pouez an dud e torr ar gador un deiz, koll a ra he bri a draezenn, distaolet e vez ha distreiñ a ra d'an natur ma kreskas ar wezenn a voe danvezet d'he oberiañ. An dispenn avat n'eo ket finvez an traezoù evel ma 'z eo an distruj finvez ar madoù beveziñ. Ur perzh bonel a anavez ARENDT d'an traezoù oberiet en tu all d'an arver a denner anezho : int eo a ro he stabilded da vuhez an den.

“Hevelep padusted eo a lak an traezoù dizalc'h betek ur par diouzh an dud o deus o c'henderc'het hag a ra ganto. Ar bezañ traezoù, o zraezelezh

¹ “Travail, œuvre, action”, *id.*, *ibid.*, pp. 8-9.

² *Id.*, *ibid.*, p. 11.

a ra dezho talañ, herzel ha padout, ac'hoel ur prantad, ouzh ezhommoù ha dioueroù marlonk o arveriadet vev. En diarsell-se, o deus traoù ar bed da gefridi stabilaat buhez mab den, hag o zraezelezh eo a gevaraez an dud, kemmus dre o anien, da aspiaouañ o zreüded¹ bennozh d'o darempred gant treanded pennek an traoù, gant an un kador hiziv ha dec'h, gwechall gant an un ti adalek ar c'hanedigezh betek ar marv. A-dal d'ar gouzrec'h denel emañ gourzhdrec'h traezel² ar c'halvezad graet gant an den, ha neket diangorzhded an natur. Dre m'hon eus pleusket an natur ha danzeet diwarni ur bed a draezoù, dre m'hon eus amparet e-kreiz an natur un amgelc'hiad kalvezadel hon gwarez diouti eo hepken e c'hellomp dec'havaelañ an natur evel ergorel. E diouer ur bed etre an dud hag an natur e vije treloc'h peurbad, met ergorelezh ebet ^{3.}

Kent mont pelloc'h e ranker sellout a-dost ouzh hanc'herieg an aozourez. Pa gomz eus *objects* e ra anv eus an traezoù, an traolioù, eleze eus “oberennoù hon daouarn” : kemeradur nad eo ket nevez, ar c'hemeradur pemdeziek eo zoken — hag eñ distaolet gant ar brederourion. An termen “*objectivity*” enta dindan he fluenn ne zec'her ket meizad klasel an ergorelezh (alese an daouskilfoù a gaver en droidigezh c'hallek) ; dre se e kavan gwell e dreiñ dre Br. *traezelezh*. Reiñ da *objectivity* ur c'hemeradur nevez, rak se da *traezenn* ur staelad prederouriel, a endalc'h da savelañ keñverioù prederouriel etre *traezenn* hag *ergorenn* evel etre *traezelezh* hag *ergorelezh* — ha, da gentañ, kantreizhañ ar c'hemeradur nevez roet da *objectivity* koulz ha savidigezh un dec'heriad brezhonek. Un doare eus stil dezevout ARENDT eo arverañ ar gerioù en ur ster nevez hep gouzav al lenner, a rank neuze teurel meiz evel ma ra ar selaouer sonerezh pa rank merzhout ar c'hemm ton pe tempo. Dre an traezoù a oberiont, emezi, e ro an dud stabilded d'o buhez, e c'hounezont o hevelepted. A-dal d'ar gouzrec'h denel ez eo ar

¹ Troet 'm eus Gl. *identité (humaine), mêmeté (des choses)* a-getep dre *treüded, treanded*, oc'h emvataat eus an digemmadur graet en dachenn-mañ gant Hans JONAS (sl. KIS-540, La-11, pp. 210-241 passim ha 232 pergen).

² En destenn c'hallek, na ra hep mar nemet adkemer an un termennoù eus ar saozneg, e lenner : “Face à la subjectivité des hommes se tient l'objectivité de l'artifice fait par l'homme, [...]” An diaester evit an troour a denn da amster Gl. *objectivité (Sz. objectivity)* e prezeg ARENDT : arverañ a ra ar ger war un dro a-geñver gant an traezoù (Br. *traezelezh*), gant ar gourzhdrec'hioù (Br. *gourzhdrec'helezh*) ha gant an ergorennoù (Br. *ergorelezh*) — hogen, evel m'en diskouezan pelloc'h, e teu an kez amster da leunster dre berzh ar c'heñverioù eskoriñ a lak an aozourez war wel etre an traezoù oberiet, traoù an natur hag ar gouzrec'h denel.

³ “Travail, œuvre, action”, *id.*, *ibid.*, pp. 13-14.

gourzhdrec'h denel amparet gant traezoù, rak dre oberiañ traezoù e handizh mab den emouezañ. Muioc'h, an traezoù zo un astenn eus mab den e domani an natur, ur meni trevadenn, ur c'hetal ha drezo hepken ez eus eus an natur evel ergorelezh : ergorelezh an devoudoù naturel zo *kedet*¹ dezho diwar draezelezh ar c'halvezad denel.

Kement-se hon eus bet tro da studiañ p'hon eus pledet gant *philosophische Biologie* Hans JONAS² ha, da heul, gant daou vod ar *c'hediñ*, ar *c'hengounaouiñ*, pourvezañ hiniennegezh da draoù an natur, ar *c'hengouzerc'hañ*, pourvezañ hiniennegezh d'an traezoù e ser o oberiañ. Evit ARENDT ez eo ar *c'hengouzerc'hañ* andon ar *c'hengounaouiñ*, e rank an den evit merzhout ergorennoù en natur oberiañ da gentañ traezoù ha dre verzhout an draezenn goveliañ ar merzhout hollekoc'h ez eo ar merzhout ergorenn. Ar gouzrec'h ned eo ket roet en a-raok : eskoriñ a ra dre azlamm diwar an oberiañ evel kendavead d'an draezenn hag a-dreuz an draezenn d'an natur. Ha ne adkaver ket aze en ur stumm anadenn-niel bomm hanvoudelour J.- P. SARTRE : “Ober ha dre ober emober” ?

Deuet er poent-se eus he darlizhenn e sav ARENDT un aters droch d'ar sell kentañ : perak oberiañ ? — ken droch ma 'z eo d'ar sell kentañ ivez an aters a anavezomp : perak brezhonegañ ? Da gentañ e fell dezhi merkañ an arvez a feulster hag a wallerezh a zo en anien an oberiañ. Labourat zo “debrñ bara gant c'hwezenn e zremm³” ha perzhiañ e kennevid an natur “ma c'hell drezañ mab den bezañ aotrou ha mestr an holl vevion, en ur chom avat en arempred an natur, e ezhommoù naturel dezhañ hag an douar. Ouzh kemm, an *homo faber*, an den oberiat a ya da aotrou ha da vestr war an natur er feur ma wall ha ma tispenn evit un darn ar pezh a zo bet roet dezhañ¹.” Tra ma 'z eo labourat ha beveziñ an daou lankad eus un argerzh unel, e c'hoarvez oberiañ hag arverañ a zaou argerzh kevarall. Evel ma 'z eo an arreadur merk kelc'htroioù an natur ez eo ivez merk al labour : labourat a reer evit debrñ ha debrñ evit labourat. En eneb, fin zo da argerzh an oberiañ pa vez echu an draezenn ; mar kendalc'her da oberiañ ez eo evit kenderc'hañ skouerennoù all eus an draezenn pe draezennoù all : n'eo ket arren a reer ken, met liesaat. Perak oberiañ enta ? Anzav a ra, da heul MARX, ez eo diorren an oberiañ koulz ha frankizañ mab den diouzh yev an natur.

¹ A-zivout keal ar *c'hediñ*, sl. KIS-501, La-10, pp. 397-398 ; KIS-540, La-11, p. 231.

² Sl. KIS-540 – Hinienned ha treüded e preder Hans Jonas, La-11, pp. 210-241. Da notañ e voe Hans JONAS kenstudier hag e chomas keneil da Hannah ARENDT.

³ *Geneliezh* 3, 19, tr. P. AR GALL & J. LEC'HVIEN, *Ar Bibl*, 1. “Al Lezenn”, An Tour Tan, 1980, p. 3.

¹ “Travail, œuvre, action”, *id.*, *ibid.*, p. 14.

“An den, oberier ar c’halvezad denel, oberier e ved dezhañ, zo aotrou ha mestr, n’eo ket hepken dre astenn e vestroni war an natur a-bezh, met dre vezañ mestr warnañ e unan ha war e oberoù. Kement-mañ n’eo gwir nag e par al labour, ma chom an dud sujet da rediezhoù ar bevañ, nag e par an niñv, ma vezont en amzalc’h o c’hetpared. E unan penn gant diawel e genderc’had da zont, en deus an homo faber frankiz da genderc’hañ hag, e unan penn c’hoazh dirak e oberenn, frankiz d’he distrujañ².”

Argerzh an oberiañ zo desavelet en e bezh gant rummennoù an araez hag an daved. ARENDT a denn an evezh war ur rikladur c’hoarvezet abaoe daou gantved. Amkan diskelat an oberiañ eo bezañ an doubleür eus al labourat, kevelañ trevell an den etrezek an un pal, ar bevañ, en ur zegas war un dro frankizadur d'al labourerion. An dianlenad-mañ diwezhañ, e kement ma vez kefleuniet, ne oufe masklañ un amkan enkelat, anezhañ un argraf o tennañ da vrasoc’h eget an armerzh : an davedelezh, n’eo ket eus ar c’henderc’hañ, met eus mab den e unan.

“[En argerzh an oberiañ], an daved a gantreizh an araezioù ; muioc’h, o danzen hag o zrevnañ a ra. An daved a laka kantreizh forzhañ an natur evit tennañ dafar anezhi, lazhañ ar gwez da gaout prenn, dispenn ar prenn evit sevel an daol. [...] E se e varner pep tra ha pep den war o dereüsted hag o arveregezh e sell d’an disoc’haozad mennet, netra ken.

“Tra espar, ar rummenn araez-daved ne dalvez ket hepken en amgant ar peuraozad ma ’z a pep tra ha pep den da araezioù an daved ez eo. Daoust ma ’z eo an draezenn an daved evit ar c’henderc’hañ hag an diwezh eus argerzh an oberiañ, ne zeu nepred da vezañ un daved enni he unan, ac’hoel keit ma chom traezenn arver. Tapet e vez raktal e-barzh ur widennad all a araezioù hag a zavedoù dre berzh he lazegezh end-eeun ; e kement ma ’z eo traezenn arver ez a d’un araez, da skouer evit kletadurezh ar bevañ, pe c’hoazh evel traezenn eskemm [...]. Pep daved, ur wech tizhet, a c’hell e pep mare bezañ treuzfurm et en un araez arveret evit tizhout davedoù nevez. Amforzh al lazegouriezh¹, a zo prederouriezh

² Id., *ibid.*, pp. 15-16.

¹ Al lazegouriezh (Gl. *utilitarisme*, Al. *Utilitarismus*, *Nützlichkeitslehre*, Sz. *utilitarianism*, Kb. *llesyddiaeth*) eo an doazhadur a ra an talvoud uhelañ eus lazegezh (Gl. *utilité*, Al. *Nützlichkeith*, Sz. *utility*, Kb. *defnyddioldeb*, *lles*) an traoù, ar mennozioù, an dud zoken — n’eus talvoud ganto nemet a-geñver gant un disoc’h da dizhout. Evit ar c’hemm etre lazek, arverek, mavek, sl. GSTL. ¶ 2049 □. An arverelouriezh zo ur form eus al lazegouriezh, intentet en un diarsell politikel dreist-holl : priziañ talvoudegezh an dud pe an traoù diouzh an arver a c’haller tennañ anezho, sl. *Emsav* niv. 13, Genver 1968, pp. 29-30.

an homo faber, a denn d'an didermen ez eo gwidennad an araezioù hag an davedoù na zisoc'h nepred gant ur bennaenn araezus da gantreizhañ ar rummenn, eleze al lazegezh he unan.

“An diflipad boas diouzh an kez amforzh eo ober an daved olañ eus an arverer, an den e unan, war-benn lakaat termen da widennad anvevern an araezioù hag an davedoù. Evit an den, bezañ un daved ennañ e unan, ur finvez enta, ha na vezañ nepred un araez etrezek davedoù all, pegen uhel bennak e vent, kement-se a anavezomp mat bennozh da brederouriezh divezel KANT, hag a dra sur e felle da KANT kas d'he nask ar rummenn araez-daved hag al lazegouriezh war un dro dre virout outi a ren war an darempredoù etre an dud kentoc'h eget war ar c'heñverioù etre an dud hag an traoù. Koulskoude, [...] dre sevel an den arverer da savlec'h an daved olañ, e tire startoc'h c'hoazh an holl « zavedoù » all d'ar renk a araezioù hep mui. Mard eo an den arverer an daved uhelañ, « ar muzul da bep tra », neuze n'eo ket hepken an natur, danzeet gant an oberierezh evel « dafar hep bri » pe dost a wezhier warni ha ma roer dezhi un « dalvoudegezh » (evel ma lavare LOCKE), met ivez an traoù « a dalvoud-egezh » o unan eo a ya da araezioù eeun, o koll o bri enien. [...]

“Diouzh savboent an oberiañ, ez eo ar peuraozad un daved ennañ e unan, un hennad padus ha dizalc'h, dezhañ ur bezoud piaouel, kement ha ma 'z eo an den un daved ennañ e unan e prederouriezh divezel KANT. An homo faber en deus, koulz lavarout, trozet harzoù e wezhieriezh p'en deus darbennet, e sigur al lazegouriezh, ma teufe ar benvegerezh da reoliñ domani ar bed bevennek ken strizh ha ma reol ar gwezhieriezh dre reiñ ar bezoud d'an holl draoù a zo ennañ. Hevelep hollekadur a vo bepred temptadur an homo faber, na pa vo e gollidigezh e dibenn dezrann : kouezhañ a ray en ezvezañs a ster e kreiz al lazegezh ; al lazegouriezh ne c'hell morse kavout ar respont d'an aters a reas LESSING un deiz ouzh prederourion lazegour e amzer : « Ha pe lazegezh, me ho ped, zo d'al lazegezh ? »¹.”

Gant un arroud souezhus — ha berr : a-vec'h ur bajennad — e kloz ARENDT an arhebad gouestlet d'an oberenn. Goude diskuliañ anster prederouriezh an *homo faber* ha touell prederouriezh divezel KANT na oar enebañ nemet stankell vresk bri mab den ouzh gwidennad an araezioù-davedoù lazegour, setu hi o tioueliañ un nemedenn, un draezenn a ve espernet gant beuzadeg al lazegezh. An oberenn arz eo, anezhi “an draezenn anlazekañ ha, war un dro, ar badusañ a oufe daouarn an den kenderc'hañ. He dezverk eo ar pell m'emañ diouzh holl gemperzh an arver ordinal,

¹ “Travail, œuvre, action”, *id.*, *ibid.*, pp. 17-19.

hevelep ma c'hell un draezenn arver eus an tremened, lavaromp ur pezh arrebeuri a wechall, bezañ desellet gant ar remziad a vremañ evel ur « bennoberenn », bezañ degaset d'ur mirdi ha dre se dalc'het aketus e-maez a bep arver²». Moarvat n'eo ket war an arz edo stiet komzidigezh ARENDT, met gwall skort evelkent eo ar prepoz. Kaer he deus kemer un ton heidegerek evit doareañ an oberennoù arz “evel ti anvarvel ar varvelion³”, arbouezañ ivez an traelaat ken ret d'an oberiañ traezoù arz ha d'an oberiañ traezoù arver, ned a ket pelloc'h eget despizañ an oberenn arz evel un draezenn a virer a oad da oad met a-benn ar fin na servij da netra. Amañ e naou ur si a zo e hentennouriezh ARENDT dindan levezon an danvezelourion, MARX pergen : loc'hañ eus an anden evit displegañ an den ha, dre renkañ ar gwezhioù denel hervez un urzhaz, ober meiz war ar c'hrec'h diwar-bouez an traoñ : intent al labour evel ar perzh kemeret gant mab den e kennevid an natur, deskrivañ an oberiañ evel danzen ur bed digejet diouzh an natur hag enebet outi — kalvezad o reiñ ster dezhi dre reiñ ster d'an den e unan. Ha ne ve ket al lec'h da zistreiñ ouzh ARENDT un aters a neuz gant hini LESSING : “Ha pe ster, me ho ped, zo d'ar ster ?” Ankantrat ne ve ket an aters pa seller tonkad an arz er c'hevredigezhioù evodet eus tuginadur an talvoudoù¹ — sellomp en dro dimp : unan a dri, e vez an arz pe arlezat dre ma'z eo aet anlazek kevatal da antalvouddek, pe lazekaet dre vezañ direet d'ur werzh armerzhel, pe niñvekaet dre vezañ atoret da araez politikel.

Evit distreiñ war hentennouriezh ARENDT, unan hiron eo en devoud. A-c'haoliad emañ war ur reizhiadegezh hegelian-marksour hag an Anadennoniezh. Hekleviñ ouzh doazhadur MARX eo displegañ al labour evel un arvez eus dialektik an natur — daoust ma ne zeu an termen *dialektik* gwech ebet en destenn. Anadennoniel eo avat an deskrivadur gant ARENDT eus an oberiañ dre an damant he deus da zigej *gwezd*² an draezenn oberiet. Mar tremen hebiou pa 'z eus anv eus an oberenn arz, ez eo moarvat dre ma kemer da zivoud an *arz graet* ha n'eo ket an *ober arz*, met dreist-holl dre ma heuilh en o c'hwitadenn ken MARX na zeuas nepred a-benn da glenkañ an arz er c'heñverioù kenderc'hañ, ken HUSSERL na c'hell ket e brederouriezh a 'n emouezañ kaout krap war un ober a zo e alc'houez en anemouez.

NIÑVAÑ

² Id., *ibid.*, pp. 19-20.

³ Id., *ibid.*, p. 20.

¹ Sl. p. 96 a-zioc'h, n. 1.

² A-zivout keal huserlek ar *gwezd* pe *eidoz* (Al. *Wesen, Eidos*), sl. KIS-534, La-11, p. 182.

Gant an *niñvañ* e tegouezh Hannah ARENDT e domani brientek he spered. “Pa ezrevellen rummennoù pennañ ar gwezhiañ denel : labourat, oberiañ, niñvañ, e oa anat edo al lec'h uhelañ gant an niñvañ. [...] Ar c'hoarvoud naouus d'an oadvezh modern eo ez eus aet pep ster diouzh an arvestiñ. Ne bledimp ket amañ gant an kez c'hoarvoud. Kinnig a ran kentoc'h, o tarbenn an urzhaz koshañ, rakprederouriel, imbours'hiñ ar gwezhiaoù-se³.” Daoust ma verk ez eo “ereet an niñvañ ouzh kant politikel buhez an den⁴”, ARENDT ne ra ket anv a bolitikerezh en arhebad a ouestl d'an niñvañ. Ne zenesa ket kennebeut ouzh he divoud dre hent ar gevredadelezh pe an argrafoù kevredigezhel. Kenderc'hel a ra diouzh an ahel a zo hini an daou arhebad kentañ, eleze ar gwezhiañ denel hervez ar c'heñverioù dibarek dezverkus da bep rummenn anezhañ : dre al labourat ez ensamm an den keñverioù ar “retvez goustaliñ” a ya d'ober kennevid an natur ; dre an oberiañ e vez trehontet ar c'heñverioù naturel hag e ser ar c'heñverioù nevez skoulmet gant ha dre e oberiadoù ez eskor ar bed, oc'h eilsammañ an natur ; dre an niñvañ, ent spis dre ar c'homz hag ar realañ¹, emañ pep den e darempred gant an denion all ha dre an darempred-se ez eskor keñverioù trehontus d'ar c'heñverioù enlenat d'al labourat ha d'an oberiañ. Merkomp c'hoazh e talc'h ARENDT da vont a draoñ da grec'h, hag ivez e tilez war un dro ar goulunioù marksour e gounid un deskrievadur anadennoniel (an termennoù *trehontiñ*, *eilsammañ*, *eskorin* a arveran el linennoù diaraok n'int ket re an aozourez — kredet 'm eus amprestañ digant MERLEAU-PONTY an nebeut meizadoù-se evit berrzeskrivañ treug dezevout ARENDT).

Ouzhpenn bezañ engwezhiat en natur hag e bed an traezoù dre labourat hag oberiañ e vez pep den *ensoc'het*² en ur bed o c'hoarvezout eus an denion all, ar *bed denel*, anvet c'hoazh gant an aozourez *bed boutin*, *kedved*. Hag aze emañ despizadur an niñvañ : ar gwezhiañ eo er bed denel. En arhebad gouestlet d'an niñvañ, e tigej ARENDT doareoù dibarek ar c'heal ha deskrievadur ar pezh a rafen anezhañ aoz vonel mab den.

³ “Travail, œuvre, action”, *id.*, *ibid.*, pp. 5-7.

⁴ *Id.*, *ibid.*, p. 6.

¹ En he zestenn, ac'hoel en droidigezh c'hallek anezhi, e ra ARENDT gant “*action*” hervez daou generadur : diouzh un tu, e kemm ouzh *labor* (*travail*) ha *work* (*œuvre*), diouzh an tu all, en arhebad-mañ pergen, e kemm ouzh *speech* (*parole*) ; derc'hel a ran *niñvañ*, *niñv* er ster kentañ hag ober gant *realañ*, *real* a-gevenep da *komz*. Ur gudenn heñvel a voe da ziskoulmañ e lavar ar Bredelfennerezh, sl. GBLF. ¶¶ 38, 873.

² Gl. *insérer*, *insertion* en droidigezh.

Poent diazez kentañ : an allded. E-kreiz lieselezh an dud, pep den zo un all, a dalvez ez eo pep den unel ha diforc'h. En tu all da vezañ unel ha diforc'h, an den hepken, a-douez an holl vevion, a c'hell emreiñ e unan da anaout, emgennaouiñ.

“An den hepken a c'hell eztaoliñ an allded hag an hinienneded, n'eus nemetañ a c'hell emziforc'hiñ hag emgennaouiñ e unan, ha n'eo ket hepken kennaouiñ un dra bennak — ar sec'hed pe an naon, ar gariadezh, ar c'haleniezh pe an aon. Gant an den e teu an allded hag an hinienneded da vezañ unelezh, hag an unelezh eo ar pezh a vez ensoc'het gant an den dre ar c'homz hag ar realañ e kevredigezh e spesad. An kez ensoc'hañ n'eo ket ur redi evidomp evel ma 'z eo al labourat, ne vez ket dec'hanet gant dioueroù pe c'hoantoù evel an oberiañ. Hep amplegad eo ; delusket eo bet e ser an derou a zo c'hoarvezet er bed d'an ampoent ma 'z omp bet ganet hag a respontomp dezhañ dre reiñ derou d'un dra bennak nevez war hon c'hentod hon unan. Niñvañ, en e ster ledanañ, a dalvez kement ha kentodiñ, deraouiñ, evel ma verk ar ger gresianek a[rcein, pe reiñ lusk hervez ster orin al latin a(ge)re¹.”

Un evezhiadenn a rin diwar vont. Hevelep deraouiñ a vez bepred derou nevez ha war un dro bepred an un derou ha hini hon dont er bed — ha n'eo ket ar pezh hon eus e lec'h all anvet an *nit* ? Ar pezh emañ Hannah ARENDT o lavarout dimp a-benn ar fin eo e vez an *nit* o c'hoarvezout e ser an *niñvañ*, eleze er gedvuhez — pezh omp darev da zegemer, en ur genderc'hel avat da verkañ ar c'hemm etre an *niñvañ*, gwezhiañ an den parzhiat er gevredigezh, hag an *nit*, a enaou an *niñvañ* a-wechoù hag a-wechoù ne ra ket ; en ur genderc'hel ivez da souezhañ e ve tremenet ARENDT hep denaout lec'h an hevelep derou en oberiañ, en ober arz peurgetket.

Niñvañ a ampleg unelezh pep den ha lieselezh an denion. An doare da zistremen — HEGEL a lavarje : da zisgorren — an dislavar etre an div eo, eme ARENDT, ar goulenn *piv* ? Ne ra ket anv eus ar bivelezh² hervez ar gwir, met eus ar *piv* evel m'en intenter en aters “*piv out te ?* graet ouzh an den en e zerou, an den o *niñvañ* (reishoc'h e lavarinn : an den o *nit*).

“Holl wezhioù mab den zo dezho da amlenad³ lieselezh an denion, dre benn ma n'eo ket Un den, met denion el liester a zo oc'h annezhañ an

¹ “Travail, œuvre, action”, *id.*, *ibid.*, p. 21.

² War geal ar *bivelezh*, sl. KIS-501, La-10, pp. 395-396 ; KIS-540, La-11, p. 217, n. 1 ; KIS-613, La-12, p. 300.

³ Hiroc'h (despizadur, arver) war *amlenad* e KIS-087, La-05, pp. 56-59 ; KIS-470, La-10, pp. 259-260

douar hag o kenvevañ e mod pe vod. Hogen n'eus nemet realañ ha komz a zo ereet ent spesadel ouzh ar bevañ intentet evel bevañ e-metou an dud, e-metou ar re a zo va c'hetpared. E se, pa emensoc'han er bed, ez eo e-barzh ur bed ma vez bezant tud all endeo. Ken strizh all eo an ere etre realañ ha komz dre ma rank pep gwezh kezivik a-berzh mab den respont bepred d'ar goulenn graet ouzh pep nevezdeuad : « Piv out te ? ». [...] Hep ar c'homz, e chom ar gwezh hep gwezhier, n'eus a realer nemet an hini a lavar ar gerioù war un dro, a gemenn ez eo eñ ar gwezhier hag a ro da anaout ar pezh a ra, ar pezh en deus graet, ar pezh a venn ober. Se eo dres a lavaras DANTE un deiz — ha krennoc'h eget ma c'hallfen ober (De Monarchia, I, 13) — : « Rak e pep gwezhiañ, pezh a erdant dezhañ da gentañ ar gwezhier (...), eo diskuliañ ar skeudenn anezhañ e unan. Alese, pep gwezhier, er feur ma wezh, a vlisa ouzh e ober ; o vezañ ma c'hoanta pep beziad e vout e unan, hag o vezañ ma vez boud ar gwezhier en un doare douesaet e ser gwezhiañ, e teu dre ret ar blijadur da heul (...). E se n'eus tra o wezhiañ hep lakaat diskelat e an-un enkelat. » Evel just, hevelep diskuliadur eus ar « piv » eo an den-mañ den, hag eñ disheñvel kaer diouzh ar pezh ez eo en devoud — e chemoù hag e nammoù, e droioù mat hag e droioù gwenn, kement a c'hell diskouez pe guzhat — ne c'hoarvez ket dre berzh devredañ. Er c'hontrol, tremen gwirheñvel eo e chom kuzh dalc'hmat ar « piv » d'an den e unan — evel an daivmwn eus ar gravez c'hresian, a ambroug an den e vuhez pad, o sellout bepred eus an adreñv dreist e skoaz hag, e se, a vez hewel d'ar re hepken o tont a-ziarbenn. Koulskoude, evitañ da vezañ dianav d'ar person, ez eo an niñvañ personel dreist. Un niñvadenn hep un anv, hep ur « piv » stag outi, zo hep ster, tra ma chom he zalvoudegezh gant un oberenn arz ha pa ve anav pe zianav anv he oberour¹. »

An an-un enkelat gant DANTE, an *daivmwn* gant ar C'hresianed ha SOKRATES, an na-c'houzout-da-belec'h-ez-eer gant ABRAHAM², ar Gweenn gant W. B. YEATS³, an hebanv gant MERLEAU-PONTY⁴, an devoud-se eo a 'm eus klasket denesaat outañ diwar-bouez kealioù an nit hag an angouzout. Souezhus eo, e

¹ “Travail, œuvre, action”, *id.*, *ibid.*, pp. 21-22.

² “Dre ar feiz e sentas Abraham ouzh galv Doue, evit mont kuit d'ar vro a dlee kaout anezhi da hêrezh, ma 'z eas war raok hep gouzout da belec'h edo o vont”, *Lizh. d'an Hebreed* 11, 8, tr. Maodez GLANNDOUR, Ar Bibl santel — Oberoù, Lizheroù, Diskuliadur, Al Liamm, 1971, p. 523.

³ Sl. *Emsav* 123, 1977, pp. 13-14.

⁴ Sl. KIS-524, La-11, pp. 115-130, 128-129 pergen.

adlavarout a ran, gwelout ARENDT o kantañ an kez devoud en niñvañ, o kevenebñ zoken war ar poent-mañ niñvañ hag oberiañ, ober arz. A dra sur, an ober arz zo ur furm dibarek hag, a ouzhpennin, skoueriek eus an niñvañ. An arzour evel “me pemdeziek” (hervez gerioù YEATS) zo dianav dezhañ ar “piv” (hervez gerioù ARENDT) oc’h eskoriñ e ser e oberenn. Anv pemdeziek, hanezek an oberour ned eo ket hini ar “piv” stag ouzh an oberenn ; an oberenn eo a zo *kantanv* ; sevel a ra eus an *hebanv*, eus kreud ar bed, eus ar “vro vras mut” bezant e don pep den, ha hi eo anv ar “piv” a gemer perzh en niñvañ renet gant an denion en o c'hedvuhez, eleze en istor ; kuites da dremen evit ur randoner, e kounain adarre ar bomm gant MERLEAU-PONTY a-zivout hoali an oberennoù a zo hogos en e bezh dirazo.

Dre strivañ da zebrannañ saviad an diorreerion yezh ha, dre vras, saviad an arzourion, e 'm eus kredet tresañ ur goulun, n'eo ket eus un nemedenn a ve an den krouer, an nidiad, met eus kement den 'zo, rak bezañ den zo bezañ krouer : galvedigezh pep den eo neveziñ ar bed. Treuzet eo bezoud pep den gant un esaou a annevid¹. En un tu d'an esaou, d'an doare *no man's land* o faoutañ kreizon an den, emañ an den pemdeziek, perzhiat en aferioù ar bed, parzhiat er geoded, den an niñvañ². En tu all d'an esaou, dre luc'hedennoù e tarvez an den spanennek, den an na-vout³, den an nit a eskor drezañ an digent hag an nevezus — angouzout⁴ hag ankeñver⁵ o vezañ etrezañ hag an den pemdeziek. An oberenn o tiglorañ en na-vout zo dibenn un treug deraouet en donder hebanv (anpiaouel, anpersonel) a anvfen *cwra*, *kora* mar ben asur da ziverkañ ar ster lakaet war ar ger gant Julia KRISTEVA⁶. An dañjer a zo o rannañ ar *vita activa* etre tri mod evel ma ra ARENDT eo diwelout an daou arvez eus mab den : an den o labourat, oc’h oberiañ, o perzhiañ er gedvuhez zo an un den louet, klok, war un dro niñviat ha galvet d'an nit ken en e labour, ken en e oberennoù, ken er gedvuhez.

Damant pennañ Hannah ARENDT eo an niñvañ, eleze ar perzh oberiat kemeret gant pep den er gedvuhez. Pengenniñ a ra he darlizhenn o tresañ doareoù bras an

¹ Sl. KIS-626, La-12, p. 382 ; KIS-693, La-13, p. 396.

² Boulc'het eo diforc'hiñ *nit* ha *niñv(añ)* e KIS-693, La-13, pp. 386, 387, 396.

³ A-zivout ar c'heñverioù etre *na-vout*, *nit*, *rezid*, sl. KIS-730 – Denesaat ouzh skol Kyōto . II. Tanabe Hajime, La-14, pp. 275-310, pp. 306 hh. pergen.

⁴ Sl. KIS-598 – Pennaenn an angouzout, La-12, pp. 236-251 ; KIS-634, La-13, pp. 38-39 ; KIS-693, La-13, p. 384 ; KIS-730, La-14, p. 292.

⁵ Sl. KIS-693, La-13, p. 396 ; KIS-730, La-14, pp. 292-293.

⁶ Sl. 646, La-13, pp. 112 hh.

niñvañ. Kentañ stadadenn : dre ma 'z a ur gwiad stank a zarempredoù diniver d'ober ar gedvuhez, an niñvañ ne werc'henn koulz lavarout nepred devez an niñviaded. Hevelep luziatez a dreugoù o skeiñ koulz hebiou hag e-barzh a zisoc'h e c'hoarvezadennoù hiniennel ha strollennel a zo danvez krai an istor. Stadadenn all : bresk hag ansolius eo an aferioù denel ha grevusaet eo c'hoazh ar gwanoù-se gant an aneiltroüs ez eo argerzhioù an niñvañ — kondaonet e ve mab den d'ar gwalleur, anez ma 'z eus en e amen daou remed : pardoniñ, a zizarbenn an aneiltroüsted, derc'hel d'ar ger roet, a barra ouzh an anrakweladusted. War un ton gwellaour ez echu an darlizhenn : an niñvañ zo ar brouenn ne vez ket ganet an dud evit mervel met evit deraouiñ un dra nevez — klozadur na oufemp nemet e strishaat : an niñvañ zo evel an teod hervez Aesop, gwellañ ha gwashañ tra er bed ; an niñvañ, ya e kement ma 'z eus anezhañ ul letoriñ¹ eus an nevezñ andoniet en nit ; klozadur o tiskouez avat, mar be ezhomm, pegen pell e oa aet ARENDT diouzh he mestr HEIDEGGER — hag a ro marteze ivez da gompren lusked ar garantez a vagas outi prederour ar bout-evit-ar-marv.

“E kement lec'h ma vez tud o kenvevañ, e vez ur gwiad a zarempredoù denel a zo, koulz lavarout, stignet gant gwezhioù ha gerioù tud diniver, bev koulz ha marv. Pep gwezh ha pep derou nevez a gouezh e-barzh ur gwiad kentvezant, ma luskont koulskoude un argerzh nevez a ziraezo kalz tud, en tu all d'ar re edo ar gwezhier e darempred eeun ganto. En arbenn eus an kez gwiad kentvezant a zarempredoù denel, gant stourm ar mennadoù hag an amboazioù a zo ennañ, eo ne ziraez an niñvañ koulz lavarout nepred e amkan. En askont ivez eus aoz ar gwiad ha pa lak dic'hallus ar rakwelout, e tisoc'h dalc'hmat eus an niñvañ istorioù, goulizhoù² (stories), ratozhiek pe get, ken eeun ha ma tisoc'h traezoù eus an oberiañ. [...] Daoust ma vould'h pep hini e istor dezhañ, ac'hoel goulizh e vuhez dezhañ, den ned eo aozer pe genderc'her istor e vuhez. Ha koulskoude, dre an istorioù-se dres e vez diskuliet ster gwerc'hel ur vuhez den. Evit pep buhez hiniennel, eus ar c'hanedigezh d'ar marv, bezañ danevelladus goude holl evel un istor gant un derou hag un dibenn zo amplegad rak-politikel ha rak-istorel an Istor (history), an istor meur hep derou na dibenn. Hogen ar pezh a ra da bep buhez danevellañ he istor ha d'an Istor a-benn ar fin bezañ levr kontadennoù an denelezh, enno ur bern niñverion³ hag areizherion, ha hep aozer dinoadus evelato, eo e

¹ Sl. KIS-747, La-15, p. 81.

² Sl. *Geriadur ar Mediaoù* (GEME.), v° HISTOIRE, INTRIGUE, SUJET, THEME, TRAME.

³ “Diouzh ret e ve graet *niñverion* eus ranniaded ur pezh c'hoari, e ve barnet ivez ur pezh diouzh e *niñvegezh* [...] ; erfin, etre traoù all, ar c'herienn *film a niñv*, *film niñvek* a arverfed da gevatal da Gl. *film d'action*” (KIS-650, La-13, p. 143).

vezont o daou an disoc'h eus an niñvañ. An istor gwerc'hel m'emaomp engwezhiet keit ha ma vevomp n'eus dezhañ oberier hewel pe diwel ebet peogwir ne vez ket oberiet.

“An ezvezañs a oberier en domani-mañ a ra meizañ breskted hag ansoliusted sebezus an aferioù denel. Dre benn ma niñvomp bepred e-barzh ur gwriad a zarempredoù ne vez fin ebet d'an azlammoù diwar bep hini eus hon gwezhioù, pep gwezhiad o telankañ n'eo ket hepken un erwezhiad met un erwezhiad ristennek, pep argerzh o tec'han argerzhioù nevez anrakweladus. [...] En niñvañ, a-gevenep d'an oberiañ, ne vezomp nepred en araez da c'houzout ar pezh a reomp.

“Bez' ez eus koulskoude, a-zargemm ouzh an kez breskted hag ansoliusted a 'n aferioù denel, un naouuster all eus an niñvañ a hañval e lakaat dañjerusoc'h c'hoazh eget na gredfemp soñjal. Hemañ : ha pa na oufemp ket ar pezh a reomp pa niñvomp, n'omp nepred evit dizober ar pezh hon eus graet. Argerzhioù an niñvañ n'int ket hepken dic'hallus da rakwelout, aneiltrous int ivez ; amañ n'eus aozer pe oberier ebet a c'hallfe dizober, distrujañ ar pezh en deus graet pa na blij ket dezhañ pe pa sach d'e heul dianlenadoù dirfeudus. Hevelep trebaderezh eus an niñvañ en e heuliadoù, e kemm evit ur gwel ouzh valigañs e zisoc'hoù, a vije dic'houzañvadus a-grenn ma ne vije ket remedoù en amen.

“An daspren a walleur an aneiltroüsted zo er c'halloudezh da bardoniñ, hag emañ ar remed ouzh an anrakweladusted er c'halloudezh da reiñ hon ger ha da zerc'hel dezhañ. An daou remed a ya kevret : troet emañ ar pardon ouzh an tremened ha talvout a ra da zizober ar pezh hon eus graet, tra ma talvez ar ger roet ha dalc'het, ar gouc'heriañ¹, da stabiliañ e meurvor diasur an dazont enezennoù diogel na oufe hepto bezañ an disterañ kendalc'hegezh, hep komz eus ar verrañ padusted, en darempredoù etre an dud. Hep ar pardon, hon dishual diouzh heuliadoù ar pezh hon eus graet, e vije hon barregezh da niñvañ gronnet koulz lavarout e kelc'h ur gwezh hepken, na c'halljemp tro ebet emfrankaat anezhañ ; chom a rajemp da viken dindan walenn e zianlenadoù, evel an danvez sorser dic'houzvez eus al luzon hud da derriñ ar strobinnell. Ma n'hor bije ket da zerc'hel d'hon ger, ne vijemp gouest morse da ziraerz an derez a hevelepted hag a gendalc'hegezh ret da furmiñ ar « person » a c'haller kontañ un istor diwar e benn ; kondaonet e vije pep hini ac'hanomp da gantren, distur ha dibal e teñvalijenn e galon digenvez,

¹ Ha gouzout a rae YBAN ar pezh a rae, evit mont dre brepoz ARENDT, pa lunias *gouc'heriañ* (sl. KIS-220 [18 04 80], La-08, pp. 27-29) ? Moarvat, met marteze ne rakwele ket pegen komzus e ve e luniadenn e-barzh un destenn evel hini ARENDT, pa zeu enni d'an intenterezh evel "emzerc'hel **dindan** c'halloud ar **ger** hon eus roet, e gourc'hemenn ar gouestl hon eus graet".

taolet distaolet gant e imorioù atav neuennus, gwidilus, emzislavarus. Dav eo digemmañ hevelepted ar gouzrec'h, a c'hounezzer dre skoulmañ liammoù ar gouc'heriañ, diouzh hevelepted ar gourzhdrec'h, a zo e dalc'h an traezoù, dastumet e diastok unded ar bed a 'm eus graet anv anezhi pa 'm eus pledet gant an oberiañ¹. E seurt keñver, pardonñ ha gouc'heriañ zo evel trevnadoù reoliñ stalet e kreiz tre ar c'halloudezh da luskañ argerzhioù nevez ha diastal.

“Hep an niñvañ, hep ar varregezh da embreger un dra bennak nevez ha dre se da ensoc'hañ an derou nevez a zeu er bed gant ganedigezh pep den, e vije buhez an den, adalek e c'hanedigezh betek e varv, kondaonet hep amoug. Ar c'herzh end-eeun eus ar vuhez etrezek ar marv a gasje hep mank pep tra denel d'an dismantr ha d'an distruj. An niñvañ, gant e holl ziasurderioù, a ra d'imp kounañ dizehan ne vez ket ganet an denion evit mervel, daoust ma 'z int tonket da vervel, met evit deraouiñ un dra bennak nevez. Initium ut esset creatus est — « Krouet e voe mab den evit ma ve un derou », eme Aousten. Gant krouidigezh an den e teuas tre er bed pennaenn an deraouiñ — a zo, evel just, un daore all da lavarout : gant krouidigezh an den e naouas pennaenn ar rezid war an douar².”

¹ Nes omp amañ d'an digemmadur graet gant Hans JONAS etre *treüded andoniek (originative identity)* ar bevion ha *treanded (inert identity, remaining)* an elfennoù alvezel (sl. KIS-501, La-10, pp. 397-398 ; KIS-540, La-11, pp. 213 hh., 232). Met tra ma keveneb JONAS beved hag alvez, e laka ARENDT ar c'hemm e diabarzh kant ar vuhez etre *treüded an niñviad*, eleze an den e metou an denion all, hag an *dreüded kedet* d'an traezoù oberiet, an dañjer o vezañ e teufe houmañ a-c'hin da dredizhañ an oberier dre berzh ur meni “kilgediñ” — eleze e kollfe an oberier, an arzour pergen, e ene oc'h emhevelebiñ ouzh e genderc'hadoù kent e-lec'h treiñ kein dezho.

² “Travail, œuvre, action”, *id.*, *ibid.*, pp. 23-26.